

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра фінансів

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Бюджетний дефіцит як інструмент бюджетного
регулювання»

Студентка 2 курсу, 1-м групи,
спеціальності 072
«Фінанси, банківська справа та страхування»
спеціалізації «Державні та муніципальні фінанси»

Красіна Анастасія
Олександрівна

Науковий керівник
к. е. н., доцент

Маркуц Юлія
Ігорівна

Керівник освітньо-професійної програми
д.е.н., професор

Макогон Валентина
Дмитрівна

Завідувач кафедри фінансів,
д.е.н., професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Чугунов Ігор
Якович

Київ 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ ЯК ІНСТРУМЕНТА БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ.....	6
1.1. Економічна сутність та роль дефіциту бюджету як інструмента бюджетного регулювання.....	6
1.2. Причини виникнення дефіциту бюджету, його види та форми прояву	11
РОЗДІЛ II. БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ ЯК СКЛАДОВА БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	18
2.1. Вплив доходів і видатків бюджету на формування бюджетного дефіциту.....	18
2.2. Аналіз сучасного стану дефіциту Державного бюджету України	26
РОЗДІЛ III. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДЕФІЦИТОМ БЮДЖЕТУ	32
3.1. Досвід управління дефіцитом Державного бюджету в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою.....	32
3.2. Пріоритетні напрями удосконалення системи управління дефіцитом Державного бюджету України	39
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ.....	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47
ДОДАТКИ	50

ВСТУП

Актуальність дослідження. Бюджетний дефіцит є важливою частиною системи бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку держави. Визначення пріоритетності бюджетної політики у сфері дефіциту бюджету значним чином впливає на темпи економічного зростання, стан боргової й бюджетної стійкості, результативність структурних перетворень в соціальній сфері та економіці.

Питання дефіциту бюджету - одне з важливих проблем сучасності. Дефіцит державного бюджету є потужним важелем регулювання бюджетної політики, який має активно використовуватися для економічного зростання країн. Переважна більшість країн світу мають дефіцитний стан бюджету, а в Україні він набув хронічного характеру, що сприяє поглибленню фінансової нестабільності та визначає актуальність проведеного дослідження.

У сучасних умовах вдосконалення бюджетної політики в частині дефіциту бюджету ключовим є оцінка впливу важелів регулювання бюджетного дефіциту на економічне зростання держави, підвищення рівня обґрунтованості планування й прогнозування обсягу дефіциту, впровадження ефективного механізму використання та вдосконалення джерел покриття дефіциту, підвищення рівня фіскальної ефективності податкової системи, оптимізація видаткової частини бюджету, що підвищить результативність управління бюджетним дефіцитом. В умовах посилення фінансової нестабільності процес зростання дефіциту є одним з найбільш дискусійних проблем й потребує подальшого дослідження. Це підтверджує актуальність роботи та обумовило визначення її мети, завдань, об'єкту і предмету дослідження.

Мета дипломної роботи полягає в поглибленні теоретичних і практичних засад бюджетного дефіциту як інструмента бюджетного регулювання й обґрунтуванні основних положень та заходів щодо удосконалення системи управління дефіцитом бюджету.

Відповідно до мети в курсовій роботі були поставлені такі **завдання**:

- розкрити сутність бюджетного дефіциту як інструменту бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку країни, його види та форми прояву;
- визначити причини виникнення дефіциту бюджету;
- проаналізувати стан та динаміку бюджетного дефіциту в Україні за 2014 - 2019 рр.,
- ознайомитись із зарубіжним досвідом управління бюджетним дефіцитом у країнах з розвинутою й трансформаційною економікою.

Об'єктом дослідження є дефіцит державного бюджету, як інструмент бюджетного регулювання.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання бюджетного регулювання державного дефіциту як складової забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

Питання бюджетного дефіциту розкриті у багатьох відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких: Мазаракі А. А., Чугунов І. Я., Юрій С. І., Федосов В. М., Базилевич В. Д., Сіташ Т. Д. тощо. Серед представників західної економічної думки, які досліджували зазначену проблему, варто виділити А. Сміта, Дж. Б'юкенена, Дж. М. Кейнса, М. Фрідмена, І. Фішера, Й. Шумпетера та ін.

Методи дослідження. Під час роботи були використані як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання, зокрема, діалектичний, системний та структурний методи застосовано при розкритті економічної сутності бюджетного дефіциту і його видів. Порівняльний та факторний методи використано для систематизації досвіду реалізації заходів бюджетного регулювання в країнах із розвинутою й трансформаційною економікою. Аналіз та синтез - при визначенні стану та динаміки бюджетного дефіциту в Україні; узагальнюючий - допоміг виділити найголовніші аспекти

даного дослідження на кожному етапі роботи. Також у процесі виконання роботи були використані такі методи як групування, індукція та дедукція.

Інформаційною основою дослідження є законодавча, нормативно-правова база, відповідні монографії й наукові праці вітчизняних вчених-економістів, статистична інформація, навчально-методичні посібники, офіційні інтернет ресурси.

Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 54 сторінки. Робота містить 1 таблицю, 3 рисунка, 5 додатків, список використаних джерел включає 29 найменувань на 3 сторінках.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ ЯК ІНСТРУМЕНТА БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Економічна сутність та роль дефіциту бюджету як інструмента бюджетного регулювання

У сучасному світі неможливо знайти державу, яка в ті чи інші періоди своєї історії не стикалася з дефіцитом бюджету. Зараз більша частина країн світу, серед яких і Україна, має бюджетні дефіцити хронічного характеру, що породжує поглиблення фінансової нестабільності, бо вони сприяють розгортанню інфляційних процесів в економіці [9, с. 30]. Водночас ситуація в Україні ускладнюється недосконалістю бюджетного процесу та фінансового законодавства, невисокими показниками економічного й суспільного розвитку, ресурсною залежністю країни, зтяжним бюджетним дефіцитом і чималим державним боргом, необхідністю фінансування структурних та інституційних реформ [12, с. 337]. Неefективність бюджетної політики протягом усього періоду незалежності пояснюється відсутністю чітко визначених та сформульованих орієнтирів суспільного розвитку, цілей і стратегічних завдань на довгостроковий період, що призвело до невизначеності ролі держави, особливо щодо змісту та інструментів цієї політики [9, с. 31]. Тому, проблематика подолання дефіциту залишається достатньо актуальною для України. Адже зростання бюджетного дефіциту спричиняє в державі посилення інфляційних процесів, скорочення виробництва, зниження ефективності функціонування окремих галузей, кризу у сфері державних фінансів, грошової системи, зростання диференціації в доходах і, як наслідок, погіршення соціально-економічного стану в суспільстві. Так, важливим є визначення економічної сутності та ролі дефіциту бюджету як інструменту бюджетного регулювання, запровадження дієвого механізму використання дефіциту бюджету, посилення взаємозв'язку регулювання бюджетного дефіциту із циклічністю економічного розвитку.

Оскільки бюджет є важливим інструментом регулювання соціально-економічних процесів у країні, він визначає не тільки фінансовий стан держави, але й значною мірою впливає на рівень суспільного добробуту в цілому. Стан бюджету може характеризуватися трьома показниками: балансом доходів і видатків, перевищенням доходів над видатками (профіцитом) або, навпаки, видатків над його доходами, тобто бюджетним дефіцитом [18, с. 43]. Показник дефіциту (профіциту) бюджету дозволяє оцінити фінансову позицію держави і вплив бюджетно-податкової політики на обсяги внутрішнього попиту, стан грошово-кредитної системи, платіжного балансу тощо. Дефіцит бюджету зумовлюється дією як постійних фундаментальних чинників - активна участь держави в економіці, прийняття надмірних соціальних зобов'язань за неможливості мобілізувати достатній рівень надходжень до бюджету, - так і тимчасових. До тимчасових чинників бюджетного дефіциту слід віднести:

1. циклічний спад виробництва і звуження на цій основі податкової бази;
2. збільшення державних видатків у передвиборний період (вплив стадії політичного циклу на розмір бюджетного дефіциту);
3. трансформація соціально-економічної системи і зменшення бюджетних доходів в умовах суттєвого спаду виробництва;
4. збільшення видатків на оборону в милітаризованій економіці чи в період проведення військових дій;
5. упровадження податкової реформи, націленої на зниження податкового навантаження й активізацію економічної діяльності [1, с. 93].

Досліджуючи таке складне явище як бюджетний дефіцит, слід звернути увагу на його природу і зміст, без чого неможливо якісно вирішити питання управління, оптимізації і фінансування. За визначенням І. Я. Чугунова, дефіцит бюджету є одним із важливих інструментів процесу бюджетного регулювання, що суттєво впливає як на збалансованість бюджетної системи, так і на соціально-економічний розвиток суспільства, при цьому він зауважує,

що на сучасному етапі розвитку державних фінансів України необхідним є удосконалення механізму використання дефіциту бюджету в системі фінансово-бюджетного регулювання економічного розвитку [22, с. 87]. Так, Т. П. Вахненко вважає, що бюджетний дефіцит - це «...фінансовий результат за бюджетними операціями у розмірі перевищення видатків бюджетів над його доходами за певний період». На думку В. М. Опаріна, бюджетний дефіцит - це «...перевищення видатків над власними доходами бюджету, якими є податки й обов'язкові платежі, що згідно з бюджетною класифікацією віднесені до доходів бюджету» [18, с. 44]. На переконання Л. П. Довгань, «...наявність дефіциту свідчить про перевищення попиту у здійсненні видатків над пропозицією держави з мобілізації доходів бюджету. Профіцит бюджету є свідченням перевищення пропозиції держави в мобілізації доходів бюджету над попитом у здійсненні видатків у процесі виконання зобов'язань держави» [7, с. 119]. За визначенням Гусаревич Н. В., «дефіцит бюджету як економічна категорія є системою економічних відносин, що пов'язані із залученням додаткових ресурсів, понад наявні доходи бюджету, та їх використання на фінансування відповідних бюджетних видатків» [6, с. 226].

Тож, за своєю сутністю бюджетний дефіцит відображає об'єктивні економічні відносини між учасниками суспільного виробництва щодо додаткової мобілізації доходів для використання бюджетних коштів згідно з функціями держави. Дефіцит бюджету стимулює інфляційні процеси, є гальмом економічного зростання держави, не кажучи про його негативні соціальні наслідки. Однак у науковій літературі трапляються твердження, що дефіцит бюджету може мати позитивний вплив на поживлення економічного життя. З цим можна погодитися тільки частково, тому що не сам дефіцит може сприяти економічній активності, а джерела його фінансування [18, с. 43]. Наявність бюджетного дефіциту свідчить, що у плановому бюджетному році до бюджету включені такі видатки держави, які не мають грошового забезпечення. Таке явище є негативним. Однак бюджетний дефіцит не

свідчить про незбалансованість бюджету в цілому, оскільки у процесі складання і затвердження бюджету визначаються необхідні джерела фінансування дефіциту [8, с. 209].

Отже, згідно з п. 21 ч. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України, дефіцит бюджету, - це перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету). В статті 14 Бюджетного кодексу зазначено, що затвердження бюджету з дефіцитом дозволяється в разі наявності обґрунтованих джерел фінансування. Відповідно до ст. 15 наведеного кодексу для державного бюджету джерелами фінансування дефіциту є державні (місцеві) внутрішні та зовнішні запозичення, а також вільний залишок бюджетних коштів. Важливим аспектом є те, що емісійні кошти Національного банку України не можуть бути джерелом фінансування дефіциту бюджету, оскільки мають потужний інфляційний вплив на економіку. При цьому, законодавством передбачено ще три можливі джерела фінансування: кошти від приватизації державного майна (включаючи інші надходження, безпосередньо пов'язані з процесом приватизації), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів. Водночас можливі заходи з боку зменшення видаткової частини: секвестр бюджету, скорочення бюджетних програм або заходів, передбачених ними [3].

Вибір оптимального співвідношення між певними джерелами фінансування дефіциту є серйозною проблемою фіскальної політики. Загальновизнаним є той факт, що найбільшою загрозою для економіки в цій ситуації є грошово-кредитна емісія, застосування якої як джерела фінансування бюджетного дефіциту призводить до неконтрольованої інфляції, знецінює заощадження домогосподарств, підриває стимули до довгострокових інвестицій, посилює дефіцит державного бюджету. Безболісних джерел фінансування дефіциту державного бюджету не існує,

тому дієвою може бути тільки зважена бюджетно-податкова політика, згідно з якою держава має постійно коригувати обсяги своїх витрат, враховуючи зміни в обсягах отриманих доходів, а до державних позик звертатися тільки за умови, що останні будуть здатні у майбутньому створювати джерела для власного повернення [9, с. 29].

У зв'язку з тим, що однією з провідних цілей уряду є урівноваження бюджетних доходів і витрат шляхом збалансування державного бюджету, центральну роль при розгляді сутності бюджетного дефіциту відіграє розуміння того, що саме є бюджетними доходами і які фінансові ресурси не належать до них, а є способом фінансування дефіциту. Якщо одержання бюджетом фінансових ресурсів супроводжується появою вимоги щодо їх повернення (це відбувається при кредитних відносинах), тоді вони не вважаються бюджетними доходами, а належать до джерел фінансування дефіциту. Отже, зі складу доходів бюджету виключається весь обсяг державних запозичень, хоча вони й формують бюджетні ресурси. Разом з тим погашення державних боргових зобов'язань потребує бюджетних витрат, але ці операції не належать до бюджетних видатків. Доходами є саме ті надходження, які бюджет отримує на постійній основі і рішення про отримання яких перебуває в компетенції уряду. Тож, це обґрунтовує можливість виключення зі складу доходів дарунків, грантів, отриманих міжбюджетних трансфертів. Відповідно до зазначеного вище у бюджетній термінології розрізняють поняття бюджетних надходжень - загального обсягу грошових ресурсів бюджету - та бюджетних доходів як частини бюджетних надходжень, отриманих безповоротно, безоплатно в постійне користування. Крім того, розрізняють поняття бюджетних видатків та бюджетних витрат. Так, до бюджетних видатків належать не всі витрати бюджету - з їх складу виключено платежі на погашення основної суми державного боргу [2, с. 55].

Слід підкреслити, що в Україні формування бюджету з дефіцитом обумовлюється тим, що в нашій країні є велика потреба у проведенні реформ

В різних галузях, фінансуванні розвитку державної інфраструктури, підвищенні якості соціальних й адміністративних послуг [8, с. 208].

Отже, дефіцит бюджету є одним із макроекономічних показників, який характеризує економічний розвиток країни, її стійкість, економічну безпеку, й визначає його роль у системі державного регулювання. Він є важливим інструментом державної фінансово-бюджетної політики і здатний справляти серйозний вплив на соціально-економічний стан країни, а також бути чинником сповільнення або прискорення розвитку.

1.2. Причини виникнення дефіциту бюджету, його види та форми прояву

Вплив бюджетного дефіциту на економіку знаходиться в центрі уваги багатьох економістів та науковців. Країни намагаються звести до мінімуму ризику виникнення дефіциту бюджету, оскільки такий стан держбюджету небажаний для країни - через бюджетний дефіцит відбувається зростання державного боргу і інфляція.

Важливо, що дефіцит бюджету може виникати вже на стадії складання проекту бюджету, тобто він свідомо передбачається і є наперед відомим. Крім того, дефіцит може виникати і в процесі виконання бюджету через ряд невірних та неточних розрахунків доходів, незапланованих (надзвичайних) витрат, врешті - фінансових зловживань. Дефіцит бюджету зумовлюють, зокрема, надзвичайні обставини (війни, масові безладдя, великі катастрофи, стихійні лиха), крім того, розширення державного втручання в економічне життя та зростаючі через це видатки. Він може бути пов'язаний з необхідністю здійснення великих державних вкладень у розвиток економіки, і тоді дефіцит не є відбиттям кризового плину суспільних процесів, а скоріше стає наслідком прагнення держави забезпечити прогресивні зрушення в структурі суспільного відтворення [18, с. 44-45].

Тож, до причин виникнення державного дефіциту відносять:

1. Економічна циклічність. Під час економічного спаду через дію ринкових механізмів бюджетний дефіцит зростає, а під час фази підйому виникає профіцит.
2. Звуження виробництва, недостатній рівень його розвитку та ефективності.
3. Недосконала податкова система та неефективність фіскального регулювання. Якщо податки скорочуються, а видатки зростають чи залишаються на тому самому рівні, то бюджетний дефіцит зростає.
4. Зростання боргу (зовнішнього, внутрішнього). Бюджетний дефіцит збільшує державний борг, а зростання боргу, в свою чергу, потребує додаткових витрат бюджету на його обслуговування і тим самим збільшує бюджетний дефіцит. У цьому випадку виникає боргова циклічність: бюджетний дефіцит - державні запозичення - державний борг - платежі за боргом - бюджетний дефіцит.
5. Нераціональна та переобтяжена структура державних видатків, особливо в частині різноманітних соціально-економічних програм. Зростання державних витрат у зв'язку зі структурною перебудовою економіки і необхідністю розвитку промисловості [5, с. 150].
6. Зовнішні запозичення для стабілізації національної валюти та збалансування торговельного балансу [9, с. 29].
7. Низький рівень життя громадян, його платоспроможний попит.
8. Скорочення доходів державного бюджету в період економічної кризи. А також нецільове та неефективне їх використання.
9. Недосконалість системи бюджетного прогнозування та планування, необґрунтованість формування та реалізації бюджетної політики [17, с. 139].
10. Свідоме заплановане прийняття бюджету з дефіцитом як інструменту економічного регулювання. Цілі такої державної політики можуть бути різними. Це, наприклад, недопущення або подолання кризових явищ в

економіці; стимулювання сукупного попиту так, щоб він став ефективним; досягнення повної зайнятості; антициклічне регулювання з метою вирівнювання економічного циклу; сприяння економічному зростанню.

11. Падіння ВВП або низький його рівень призводять до того, що держава не в змозі отримати достатньо доходів для виконання покладених на неї функцій. Як наслідок у бюджеті виникає дефіцит.

12. Старіння нації. Під впливом процесів, які дістали назву «старіння нації», коли частка осіб пенсійного віку в структурі населення починає стрімко зростати, а частка працездатних осіб має стійку тенденцію до зниження, різко підвищується навантаження на державні фінанси, причому як на доходи, так і на видатки. З одного боку, старіння нації викликає зменшення дохідної бази бюджету, насамперед через податок на доходи фізичних осіб. Надходження від цього податку скорочуються через зменшення кількості осіб працездатного віку. З другого боку, старіння нації посилює тиск на видаткову частину бюджету, що пов'язано з необхідністю фінансування дефіциту пенсійного бюджету, зі збільшенням програм соціальної допомоги у зв'язку зі старістю, підвищенням фінансування охорони здоров'я тощо. Старіння нації залишається однією з вагомих причин бюджетних дефіцитів [2, с. 49-50].

13. Зростання обсягів тіньової економіки, інфляційні процеси в країні тощо.

Наявність хронічних бюджетних дефіцитів у світовій практиці свідчить про існування певного причинно-наслідкового механізму. У першу чергу бюджетний дефіцит впливає на скорочення обсягу заощаджень у загальнонаціональному масштабі, що зумовлює зростання відсоткової ставки, меншу доступність кредитних ресурсів для приватного сектору. У результаті підвищується обмінний курс національної валюти, що спричиняє зменшення обсягів інвестицій та експорту, збільшення імпорту. Такий стан зумовлює дефіцит зовнішньоторгового балансу, внаслідок чого виникає дефіцит платіжного балансу. Так, спад інвестиційної діяльності спричиняє скорочення

акціонерного капіталу, виробничих потужностей, обсягів виробництва. Таке скорочення є причиною зниження рівня продуктивності праці і реальної заробітної плати, що негативно впливає на відсотки, ренту, прибутки за рахунок національного капіталу, які відходять до нерезидентів. Відповідно, продовжує нарощуватися державна заборгованість, внаслідок чого знижується довіра інвесторів, скорочуються іноземні інвестиції, а нерезиденти вивозять свій капітал за кордон. У результаті формується надмірний державний борг, який створює ризик дефолту [8, с. 210].

Таким чином, проблема скорочення дефіциту бюджету вельми серйозна через ряд причин. По-перше, обсяг необхідних державних витрат великий. Ці зобов'язання накопичуються десятиліттями, багато які з них не підлягають скороченню, зниження інших, є непопулярним заходом і зачіпає інтереси різних груп населення. По-друге, знаходити нові джерела поповнення бюджету досить складно. Зростання податків негативно позначається на діловій активності в економіці, сприяє криміналізації економіки.

Бюджетний дефіцит може набувати різної якості, виникати за різних обставин, викликати різні наслідки. У зв'язку з цим доцільно говорити про різні види бюджетного дефіциту [2, с. 52]. Сучасна фінансова наука передбачає класифікацію бюджетного дефіциту за наступними ознаками.

За місцем виникнення бюджетний дефіцит поділяється на:

1. зовнішній (різниця між зовнішніми видатками та надходженнями від зовнішніх джерел);
2. внутрішній (характеризує перевищення обсягів загального дефіциту над зовнішнім) [8, с. 209].

За причинами виникнення бюджетний дефіцит буває:

1. вимушеним - пов'язаний із необхідністю витратити коштів більше, ніж їх можна мобілізувати; є наслідком стихійних лих, епідемій, воєн, розрухи, економічної кризи, супроводжується дефіцитом фінансових ресурсів, якого уникнути неможливо;

2. невимушеним (свідомим) - виникає внаслідок проведення неефективної фінансової політики та некваліфікованого керівництва фінансовою системою.

За формою прояву розрізняють:

1. плановий (або відкритий) дефіцит - дефіцит, який запланований і офіційно затверджений стан бюджету у законі про Державний бюджет України на плановий рік чи у рішеннях сесій місцевих рад про відповідний місцевий бюджет, де конкретизуються джерела його фінансування;
2. фактичний (звітний) дефіцит являє собою реальне, офіційно зафіксоване наприкінці бюджетного року перевищення видатків над доходами бюджету [8, с. 209];
3. прихований дефіцит, на відміну від відкритого, офіційними документами не визнається і виникає через несвоєчасне фінансування запланованих у бюджеті призначень внаслідок недоотримання запланованих доходів. Як правило, його розмір визначається на основі експертних оцінок. Часто є цілеспрямованою діяльністю і результатом певних політичних ігор (перед виборами, з метою підвищення заслуг певної партії) [2, с. 53].

За терміном дії:

1. стійкий (або хронічний) дефіцит - спостерігається у довгостроковому періоді, найчастіше є наслідком тривалої економічної кризи;
2. тимчасовий (касовий) - спостерігається у короткостроковому періоді, як правило, пов'язаний з касовими розривами у бюджеті, зокрема з незбіганням строків здійснення видатків зі строками надходження доходів [8, с. 209].

Залежно від характеру виникнення дефіциту:

1. активний дефіцит виникає тоді, коли уряд через збільшення видатків бюджету стимулює сукупний попит. При цьому фіскальна політика спрямовується на сприяння зростанню сукупних інвестицій (через бюджетні капіталовкладення) і на стимулювання поточного споживання (зниження ставок податків, введення податкових пільг). Активний

бюджетний дефіцит завжди є свідомим - уряд спеціально створює його для активного впливу на економічну кон'юнктуру;

2. пасивний дефіцит - це дефіцит, що виникає внаслідок економічного спаду, зниження виробництва та зайнятості і призводить до зменшення бюджетних доходів; є результатом автоматичних змін. Пасивний дефіцит є вимушеним: уряд має пристосовуватися і пасивно підпорядковуватися економічній динаміці [2, с. 52].

У цілому різниця між цими видами дефіциту полягає у тому, що активний дефіцит дає змогу підштовхнути, активізувати подальший розвиток економіки і зростання капіталу, а пасивний - підкоряється законам інфляції.

Залежно від зв'язку з економічним циклом виділяють:

1. циклічний дефіцит - дефіцит, який є результатом циклічного падіння виробництва (скорочення національного доходу та обсягу виробництва) внаслідок кон'юнктурних коливань і скорочення внаслідок цього бюджетних доходів;
2. структурний - відображає різницю між фактичними бюджетними видатками і доходами бюджету в умовах повної зайнятості за існуючої системи оподаткування [18, с. 45].

Залежно від зв'язку з державним боргом у теорії і на практиці виокремлюють: первинний та вторинний (або операційний). Первинний дефіцит варто визначати як різницю між величиною дефіциту бюджету і витратами на сплату відсотків за державним боргом [8, с. 210]. Але, крім відсоткових виплат, доцільно враховувати інші виплати, пов'язані з обслуговуванням державного боргу. Це пояснюється, наприклад, значними витратами з погашення суми основного боргу, що в Україні не включаються до витрат з обслуговування державного боргу (на відміну від міжнародної практики), а також наявністю різних механізмів залучення коштів, які можуть передбачати й інші форми (не лише відсотки) сплати доходів кредиторам. Він показує, яким був би бюджетний дефіцит за відсутності витрат на обслуговування боргу [12, с. 336]. Операційний (вторинний) дефіцит - це

первинний дефіцит, у розрахунку якого процентні платежі за державним боргом скориговані на темпи інфляції [2, с. 54].

Залежно від виду бюджету розрізняють: дефіцит державного бюджету і дефіцит місцевого бюджету. А також відповідно до фондів, які формуються у складі бюджету, розрізняють: дефіцит загального фонду бюджету та дефіцит спеціального фонду бюджету. Крім того, бюджетний фонд може бути розділений на поточний бюджет і бюджет розвитку, відповідно розрізняють:

1. дефіцит поточного бюджету. Загальна вимога - балансування поточного бюджету; розцінюється як вкрай негативне явище. Вважається, що він має виникати лише в період економічного спаду або в кризовому стані;
2. дефіцит бюджету розвитку. Зазвичай цей бюджет призначений насамперед для фінансування державних капіталовкладень. Джерелами бюджетних ресурсів є головним чином державні позики. Інакше кажучи, бюджет розвитку фактично завжди є дефіцитним [2, с. 55].

Отже, бюджетний дефіцит є найбільш складним і водночас досить поширеним явищем. Використання дефіциту бюджету належить до важелів активної бюджетної політики, спрямованої на прискорення економічного зростання та вирішення соціальних проблем. На дефіцит впливають багато причин, головна з яких - неефективність податкової та фіскальної політики держави. Тому, протягом багатьох років Державний бюджет України був дефіцитним, оскільки не вистачало необхідних надходжень для здійснення необхідних видатків.

РОЗДІЛ II. БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ ЯК СКЛАДОВА БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

2.1. Вплив доходів і видатків бюджету на формування бюджетного дефіциту

Враховуючи, що бюджетний дефіцит є різницею між видатковою та дохідною частиною бюджету, логічним є розгляд впливу регулювання бюджетних доходів та видатків на економічне зростання країни. Так, в ідеальному варіанті доходи бюджету мають дорівнювати видаткам, проте на практиці така ситуація досягається досить рідко. Державі не завжди вистачає доходів для фінансування всіх своїх функцій, тому для забезпечення нормального функціонування вона змушена виступати в ролі позичальника і брати на себе боргові зобов'язання [2, с. 47]. З огляду на це, поглиблене наукове дослідження цієї проблеми має важливе не тільки теоретичне, а й практичне значення.

Тож, доходи бюджету - це та величина грошових коштів, які на основі оподаткування юридичних і фізичних осіб надходять на безповоротній основі у розпорядження держави і використовуються для її потреб. Доходи відображають процес розподілу ВВП й визначають ту його частину, яка акумулюється в руках держави і складає фінансову базу для виконання її функцій [5, с. 148].

Видатки бюджету як важливий фінансовий інструмент здійснюють регулювальний та стимулювальний вплив на розвиток економіки. Видатки - це впорядкована система витрат держави в грошовій формі для задоволення її потреб відповідно до функцій та надання громадських послуг. Вони відображають перерозподільні процеси і впливають на загальний рівень доходів й життя населення. Крім того, держава за рахунок видатків бюджету може впливати на основні напрями модернізації економіки, проводити ефективну інвестиційну політику тощо. Таким чином, до основних інструментів формування бюджетного дефіциту можна віднести регулювання доходної та видаткової частини бюджету, державного боргу [5, с. 150].

Проаналізувавши дохідну та видаткову частину державного бюджету (Додаток А, Б, В) можна зробити певні висновки щодо дефіциту. Існує безпосередній зв'язок між бюджетним дефіцитом, доходами і видатками бюджету. Якщо видатки бюджету не забезпечуються доходами, то виникає дефіцит бюджету, що призводить до зростання державного боргу та пошуку коштів для його обслуговування. Залежно від співвідношення між доходами і витратами бюджет може бути збалансованим чи незбалансованим, іншими словами, дефіцитним чи профіцитним [9, с. 27]. Якщо ж за певний фінансовий рік бюджетні доходи перевищують бюджетні видатки, то на суму різниці виникає бюджетний профіцит, або надлишок. Тож, нижче наведений аналіз виконання Державного бюджету України у 2014-2019 рр. за доходами та видатками.

Відхилення фактичних доходів 2014 року від плану становило 20 577,8 млн. грн. За 2014 рік доходи державного бюджету загалом становили 357 084,2 млн. грн., або 94,6% плану (377 662,0 млн. грн.). Видатки державного бюджету спочатку були затверджені законом на 2014 рік у сумі 462 211,7 млн. грн. Внесеними впродовж року змінами бюджетні призначення зменшені на 1 050,5 млн. грн., або 0,2%, - до 461 161,2 млн. грн. Але фактично були здійснені в сумі 430 217,8 млн. грн., або 93,3% плану. Таким чином, у 2014 році планові показники видатків не виконані на 30 943,4 млн. грн., або 6,7%. Державний бюджет було виконано з дефіцитом у сумі 73 133,6 млн. грн., або 87,6% плану (83 499,2 млн. грн.). Варто сказати, що на розвиток економіки у 2014 році мали суттєвий вплив військовий конфлікт на сході України, анексія АР Крим та торговельні обмеження. Затверджений 16 січня 2014 року закон про бюджет був розрахований на нереалістичних макроекономічних показниках, що призвело до штучного завищення як дохідної, так і видаткової частини бюджету. Згодом, було розроблено та прийнято низку рішень Кабінету Міністрів України щодо забезпечення жорсткої економії бюджетних коштів та обмеження непершочергових та неперіоритетних та непершочергових видатків. Однак подальша ескалація воєнних дій на сході України суттєво ускладнювала і до

того непросту економічну ситуацію в країні, що негативно позначалося на виконанні бюджетних показників [15], [16].

Законом України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» доходи визначалися в сумі 475 939,2 млн. грн. (заплановане значення показнику наведено станом на 1 січня 2015, без урахування коригувань протягом року). З урахуванням змін, внесених розпорядниками бюджетних коштів, скоригований плановий обсяг доходів становив 532 018,6 млн. грн. Але фактично у 2015 році доходи становили 534 694,8 млн. грн. і перевищили запланований обсяг на 2 676,2 млн. грн., або 0,5%, що зокрема забезпечено за рахунок інфляційного чинника і незапланованих надходжень. Таким чином, доходи в 2015 році збільшилися, порівняно з 2014 роком, на 177 610,6 млн. грн., або 49,7%. Зростання в умовах падіння економіки доходів державного бюджету забезпечено ініційованими Урядом змінами податкового і бюджетного законодавства щодо запровадження нових зборів, підвищення ставок деяких податків, збільшення нормативів зарахування окремих податків до державного бюджету, значною девальвацією гривні та зростанням цін, а також суттєвим збільшенням перерахованих до державного бюджету Національним банком коштів. У 2015 році виконання державного бюджету відбувалося за несприятливих внутрішніх і зовнішніх економічних та політичних умов: падіння економіки, знецінення національної валюти та галопуючої інфляції, суттєвого звуження внутрішнього споживчого й інвестиційного попиту, зумовленого зокрема зниженням купівельної спроможності населення, падіння світових цін на сировинну продукцію, скорочення кредитування економіки, що призвело до скорочення обсягів виробництва в усіх видах економічної діяльності. Суттєво також здорожчали продукти харчування. Соціальним наслідком високої інфляції стало падіння рівня життя населення. У 2015 році видатки державного бюджету були проведені в сумі 576 911,4 млн. грн., або 96,2% плану (599 472,4 млн. грн.). Порівняно із 2014 роком, видатки зросли на 146 693,6 млн. грн., або 34,1%. Певне покращення ситуації у 2015 р. було пов'язано з падінням абсолютного

значення дефіциту державного бюджету та зростанням рівня доходів й ВВП, але за допомогою переважно інфляційних джерел. Отже, на обсяги дефіциту бюджету також прямо впливає загальноекономічна та політична ситуація в країні [15], [16].

Після відновлення фінансової і макроекономічної стабільності у другій половині 2015 року, в 2016 році вдалося забезпечити економічне зростання. Позитивні тенденції у розвитку вітчизняної економіки в умовах несприятливої зовнішньої кон'юнктури були зумовлені зростанням внутрішнього попиту, насамперед інвестиційного. Сприяло відновленню економічного зростання також збільшення споживчого попиту. Закон України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» було затверджено 25 грудня 2015 року за доходами у сумі 595 163,1 млн. грн., видатками - у сумі 667 815,5 млн. грн. та граничним розміром дефіциту державного бюджету - у сумі 83 694,0 млн. грн. При цьому, протягом 2016 року виникла необхідність у коригуванні бюджетних показників, пов'язана із підвищенням соціальних стандартів (зокрема заробітних плат, допомог, пенсій), потребою у збільшенні видатків на компенсацію населенню підвищення тарифів на енергоносії та на підтримку обороноздатності країни. Тому з урахуванням усіх змін до бюджету 2016 року скориговані планові показники доходів державного бюджету були збільшені до 631 527,2 млн. грн., видатків - до 708 578,7 млн. грн. Але фактично надходження до державного бюджету у 2016 році становили 616 274,8 млн. грн., що на 81 580,0 млн. грн., або на 15,3% більше ніж у 2015 році. У 2016 році Урядом проводилася виважена політика видатків, спрямована в першу чергу на забезпечення обороноздатності держави, своєчасне виконання боргових зобов'язань, фінансування відповідно до планових показників усіх соціальних виплат та допомог. Проти 2015 року видатки зросли на 107 832,0 млн. грн., або на 18,7%. У проекті Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» передбачено більший дефіцит, ніж затверджено на 2015 рік. Відповідно до законопроекту, граничний обсяг дефіциту бюджету передбачено установити в сумі 83 694,0

млн. грн., що на 7 738,3 млн. грн., або 10,2%, більше, ніж затверджено на 2015 рік. Але фактично державний бюджет був виконаний із дефіцитом у сумі 68 468,6 млн. грн. [15], [16].

У 2017 році економічне зростання в Україні відбувалося повільно, на що впливали наслідки продовження військового конфлікту на сході країни, тимчасового припинення переміщення вантажів через лінію розмежування на Донбасі, а також масштабні кібератаки у другій половині 2017 року. Разом з тим, на економічний розвиток країни позитивно вплинуло подальше зростання приватного споживання та інвестицій, а також активізація міжнародної торгівлі на фоні сприятливих зовнішніх цінових умов. У 2017 році продовжувалось розширення внутрішнього споживчого попиту, завдяки збільшення заробітних плат в економіці, в тому числі підвищення мінімальної заробітної плати. Позитивно на розвиток економіки вплинуло збереження стабільності на валютному ринку та уповільнення інфляційних процесів. Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» було затверджено 21 грудня 2016 року за доходами у сумі 771 266,6 млн. грн., видатками - у сумі 841 402,8 млн. грн. та граничним розміром дефіциту - у сумі 77 647,0 млн. грн. Однак уточнення прогнозу макропоказників та позитивна динаміка виконання дохідної частини держбюджету протягом I півріччя 2017 року, а також надходження в значно більших ніж передбачено в законі про бюджет обсягах конфіскованих коштів та коштів, отриманих від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду за вчинення корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушення дали можливість внести зміни до закону про держбюджет на 2017 рік. З урахуванням здійснення усіх змін до бюджету 2017 року планові показники доходів були збільшені до 796 374,2 млн. грн., видатків - до 870 019,3 млн. грн. Фактичні надходження до Державного бюджету України у 2017 році становили 793 265,0 млн. грн., що на 176 990,2 млн. грн., або на 28,7% більше ніж у 2016 році. З урахуванням внесених змін, річний плановий показник дефіциту державного бюджету становив 82,2 млрд. грн. Фактично, дефіцит державного бюджету у 2017 році

становив 45 978,7 млн. грн., що відповідає 55,8% річного планового показника зі змінами. Проти 2016 року фактичний дефіцит державного бюджету менший на 22,4 млрд. грн. Видатки за 2017 рік проведені в обсязі 839 243,7 млн. грн., що на 154 500,3 млн. грн., або на 22,6% більше ніж у 2016 році [15], [16].

За умови надпрогнозованого економічного зростання план доходів державного бюджету на 2018 рік не виконано на 18 740,7 млн. грн., або 2,0%. Невиконання доходів у 2018 році, зокрема найбільших за обсягом бюджетоутворюючих податків, спричинено насамперед недоліками планування. З урахуванням змін, внесених розпорядниками бюджетних коштів упродовж 2018 року до закону, плановий обсяг доходів становив 946 849,0 млн. грн., видатків - 1 034 416,5 млн. грн. Але фактично доходи були виконані в сумі 928 108,3 млн. грн., видатки - 985 842,0 млн. грн. Зростання доходів державного бюджету у 2018 році, порівняно з попереднім роком, на 134 843,3 млн. грн, або 17,0%, відбулося насамперед внаслідок збільшення обсягу імпорту, підвищення цін, зростання прибутку прибуткових підприємств і дивідендів НАК «Нафтогаз України». План видатків не виконано на 48 574,5 млн. грн., або 4,7%. Порівняно із попереднім роком, видатки державного бюджету зросли на 146 598,3 млн. грн. або 17,4% [15], [16].

Виконання бюджетних показників 2019 року здійснювалося на тлі проведення подвійних виборів в країні, змін цінової кон'юнктури на міжнародних ринках та нових макроекономічних трендів в Україні, зокрема посилення курсу гривні. Як і в попередні кілька років, у 2019 році економічне зростання підтримувалось розширенням внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту. Закон України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» було затверджено 23 листопада 2018 року за доходами в сумі 1 026 131,8 млн. грн., що більше, ніж визначено в законі про державний бюджет на 2018 рік, на 79 282,8 млн. грн., або 8,4%, видатками - у сумі 1 129 520,3 млн. грн., або на 9,2% більше 2018 року. Фактично надходження

до державного бюджету у 2019 році становили 998 278,9 млн. грн., що на 70 170,6 млн. грн., або на 7,6% більше ніж у 2018 році. Доходи державного бюджету становили 97,3% річного показника, затвердженого Верховною Радою України, зі змінами. Недовиконання річного затвердженого показника становило 2,8%. Видатки Державного бюджету України за 2019 рік проведені в обсязі 1 072 891,5 млн. грн., що відповідає 95,0% планового показника. У 2019 році видатки зросли на 87 049,5 млн. грн., або на 8,8% порівняно з 2018 роком. Недовиконання річного затвердженого показника обумовлено економією видатків на обслуговування боргу через ефективне управління державним боргом та зміцнення гривні, фінансуванням соціальних видатків відповідно до фактично зареєстрованих зобов'язань, а також здійсненням наприкінці року головними розпорядниками аналізу пріоритетності своїх видатків, що дозволило знизити частку неефективних видатків, і водночас яскраво проілюструвало важливість проведення оглядів витрат та визначення чітких показників ефективності і результативності бюджетних програм. Фактично, державний бюджет у 2019 році було виконано з дефіцитом у сумі 74 612,6 млн. грн., що відповідає 72,2% річного планового показника зі змінами [15], [16].

Отже, у цілому, можна відзначити взаємозв'язок між зміною видатків та дефіцитом бюджету: поетапне зростання частки видатків державного бюджету у 2014 - 2019 рр. призводило до збільшення бюджетного дефіциту. Існування бюджетного дефіциту вимагає постійного пошуку шляхів його подолання і конкретні заходи держави в цьому напрямі можуть бути різними, але в результаті всі вони зводяться до створення можливостей зростання доходів та скорочення видатків бюджету. Бюджетна політика України у сфері видатків досі не достатньо ефективно впливає на соціальний розвиток та економічне зростання як передумову підвищення життєвого рівня та добробуту населення.

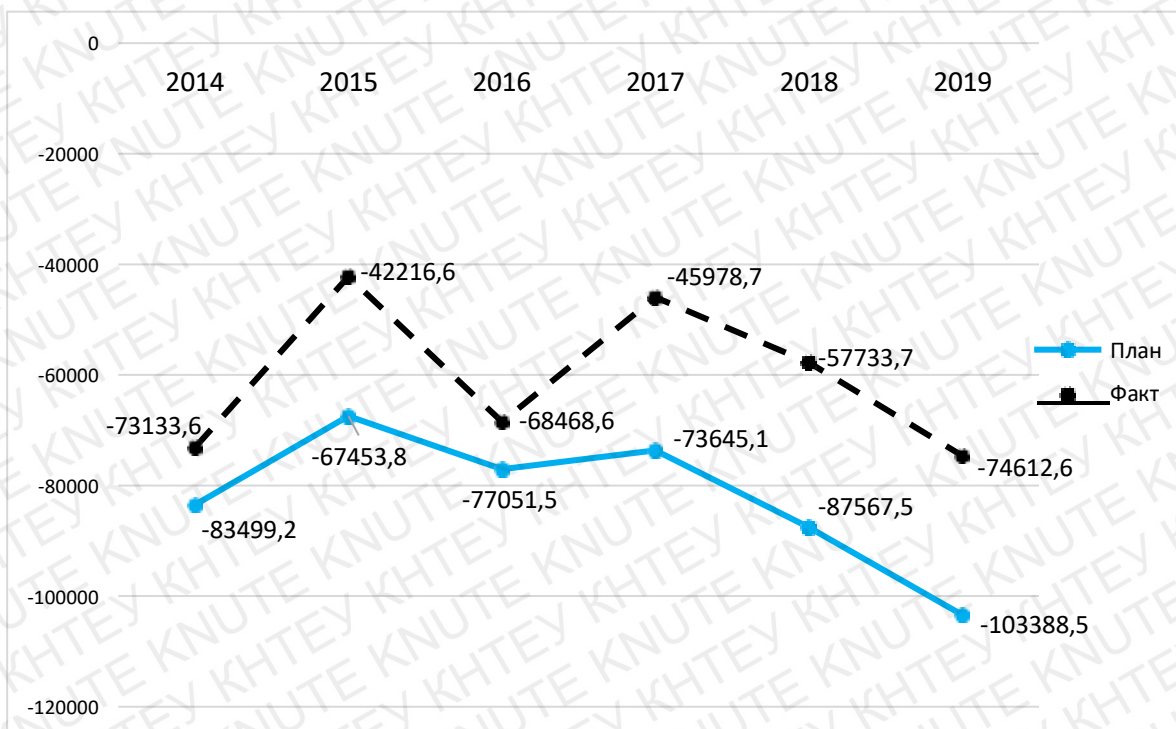

Рис. 2.1. Динаміка запланованого та фактичного дефіциту Державного бюджету України, млн. грн.

Джерело: розроблено автором за даними [15], [16].

Динаміка показників дефіциту державного бюджету показує, що протягом аналізованого періоду фактичний дефіцит бюджету переважав над запланованим, що говорить про недосконалість у системі планування бюджету. Так, протягом 2014-2019 років Державний бюджет був дефіцитним. Піками дефіциту виявилися 2014 рік з дефіцитом обсягом 73 133,6 млн. грн., 2016 рік з обсягом дефіциту у 68 468,6 млн. грн. та 2019 рік з обсягом у 74 612,6 млн. грн. Значний дефіцит державного бюджету 2014 року був зумовлений економічною кризою, військовим конфліктом на сході, анексією Криму Російською Федерацією. В 2016 році було зростання комунальних тарифів, курсу долара та падінням банків. Спад економіки в 2019 році відбувся внаслідок пандемії коронавірусу та введених карантинних заходів. Карантин обрушив споживчі настрої, майже зупинив декілька галузей - роздрібну торгівлю, готельний та ресторанний бізнес, авіап перевезення.

Отже, за період з 2014 по 2019 роки, Державний бюджет України жодного разу не приймався з профіцитом. Зростання дефіциту бюджету

України головним чином зумовлюється недостатнім обсягом доходів та завищеними порівняно з доходами бюджетними витратами. Проблема неефективності державного управління в Україні підтверджується проведеним аналізом, зокрема в аспекті прогнозування видатків державного бюджету на майбутні періоди. Для підвищення результативності видатків важливим є оптимізація кількості бюджетних програм з урахуванням планів діяльності головних розпорядників бюджетних коштів відповідно до середньострокових пріоритетів бюджетної політики країни [6, с. 227]. Тож, як уже зазначалося, основними інструментами оптимізації розміру бюджетного дефіциту є бюджетні доходи й видатки, дія яких стає тим вагомішою, чим критичнішою є економічна ситуація.

2.2. Аналіз сучасного стану дефіциту Державного бюджету України

Державний бюджет як головний фінансовий план держави - це грошовий вираз кошторису доходів та витрат держави за певний період часу. Керівництво кожної країни прагне до того, щоб досягти збалансованості державного бюджету, тобто такої ситуації, при якій видаткова та дохідна частина бюджету рівна між собою. Однак на цей баланс впливають різноманітні фактори, в результаті чого дохідна частина державного бюджету не може покрити всі видаткові статті.

На стадії формування державного бюджету показник обсягу дефіциту розраховується виходячи із прогнозних показників ВВП, дохідної та видаткової частин бюджету, джерел фінансування бюджетного дефіциту з урахуванням показників боргової стійкості. При визначенні дефіциту/профіциту також враховують різницю між обсягами наданих з бюджету кредитів та повернутих кредитів до бюджету.

Ефективність управління дефіцитом бюджету має бути оцінена на основі чітко визначених критеріїв, у тому числі: відхилення реальних показників дефіциту бюджету від прогнозних; величина номінального та відносних значень дефіциту (питома вага дефіциту у валовому внутрішньому

продукті, видатковій частині бюджету); показники державного боргу; обсяг і питома вага видатків бюджету на обслуговування державного боргу в загальній структурі видаткової частини бюджету тощо [6, с. 226].

На рис. 2.2. показана динаміка зміни рівня дефіциту бюджету України протягом 2014-2019 років в абсолютному вираженні. Відповідно до рисунка, очевидно, що протягом аналізованого періоду дефіцит державного бюджету не мав стійкої тенденції. Лише в останні три роки бюджетний дефіцит зростає, що в свою чергу провокує спіраль боргу: бюджетний дефіцит через державний борг утворює ще більш значний за обсягом бюджетний дефіцит. А в 2019 році досяг значення в 78 049,5 млн. грн., що майже відповідало дефіциту 2014 року (78 052,8 млн. грн.). Піками з найменшим обсягом дефіциту були 2015 та 2017 роки. Доцільно звернути увагу на те, що практично жодного року фактичні параметри бюджетного дефіциту не відповідали його граничним обсягам, що встановлювалися у Законі України «Про Державний бюджет на відповідний рік».

Рис. 2.2. Динаміка бюджетного дефіциту України протягом 2014-2019 рр., млн. грн.

Джерело: розроблено автором за даними [15], [16].

Враховуючи дані в табл. 2.1. видно, що в усі періоди балансуючою статтею державного бюджету став дефіцит. Така ситуація пояснюється скрутним соціально-економічним та політичним становищем держави за останні роки. Так, у 2016 році дефіцит Державного бюджету України більше ніж у 1,5 разів перевищив його обсяг в 2015 році і становив 70 130,2 млн. грн. (або 2,94% ВВП). За підсумками 2015 року Державний бюджет України було виконано з дефіцитом, який становив 45 167,5 млн. грн., що на 57,87% менше порівняно з 2014 роком. І вже в 2019 році дефіцит держбюджету становив 78 049,5 млн. грн., або 1,96% у ВВП, що не перевищував економічно безпечний рівень 3% від ВВП. Проте, із 2014 року по 2019 рік розмір бюджетного дефіциту у відносному вираженні до ВВП зменшувався.

Таблиця 2.1.

Показники Державного бюджету України у 2014-2019 рр.

Роки	Доходи		Видатки		Кредитування		Сальдо	
	млн. грн.	% у ВВП	млн. грн.	% у ВВП	млн. грн.	% у ВВП	млн. грн.	% у ВВП
2014	357 084,2	22.79	430 217,8	27.46	4 919,3	0.31	-78 052,8	-4.98%
2015	534 694,8	27.01	576 911,4	29.14	2 950,9	0.15	-45 167,5	-2.28%
2016	616 274,8	25.86	684 743,4	28.73	1 661,6	0.07	-70 130,2	-2.94%
2017	793 265,0	26.59	839 243,7	28.13	1 870,9	0.06	-47 849,6	-1.60%
2018	928 108,3	26.08	985 842,0	27.70	1 514,3	0.04	-59 247,9	-1.66%
2019	998 278,9	25.12	1 072 891,5	26.99	3 437,0	0.09	-78 049,5	-1.96%

Джерело: розроблено автором за даними [15], [16].

Аналіз наведених даних (Додаток Г) свідчить, що частка дефіциту державного бюджету у ВВП коливалася в межах від 4,98% ВВП у 2014 р. до 1,96% ВВП у 2019 р., середнє значення показника за десятиріччя склало 2,57%. При загальній позитивній динаміці ВВП (Додаток Д) відмічаються хаотичні зміни дефіциту Державного бюджету України. Аналіз питомої ваги дефіциту бюджету (Рис. 2.3.) (а не абсолютних його значень) дає змогу

зрозуміти реальні масштаби зростання дефіциту бюджету з урахуванням змін реального ВВП України (Додаток Г, Д). З рисунка 2.3. видно, що найбільшу частку до реального ВВП дефіцит державного бюджету займав в 2014 році - 4,98 %. Як вже було вказано, дана ситуація була спричинена політичною кризою 2014 року, а також девальвацією національної грошової одиниці щодо американської валюти, яка за 2014 - 2015 роки знецінилась на 300,4% (з 7,99 грн. за долар США до 24,00 грн.). Значна девальвація гривні у 2014 - 2015 рр., обумовлена дією таких факторів, як відтік депозитних коштів у банківській системі, зменшення міжнародних резервів країни до критичного рівня, активні спекулятивні операції на фінансовому ринку, призвела до значного зростання державного боргу. Це, відповідно, спричинило збільшення видатків із бюджету на обслуговування такого боргу [16]. Протягом 2015-2016 років питома вага дефіциту до реального ВВП різко падала по відношенню до показника 2014 року на 2,7 процентний пункти. Проте у 2017 році питома вага дефіциту по відношенню до реального ВВП зменшилась до 1,6%, що є найменшим значенням за аналізований період.

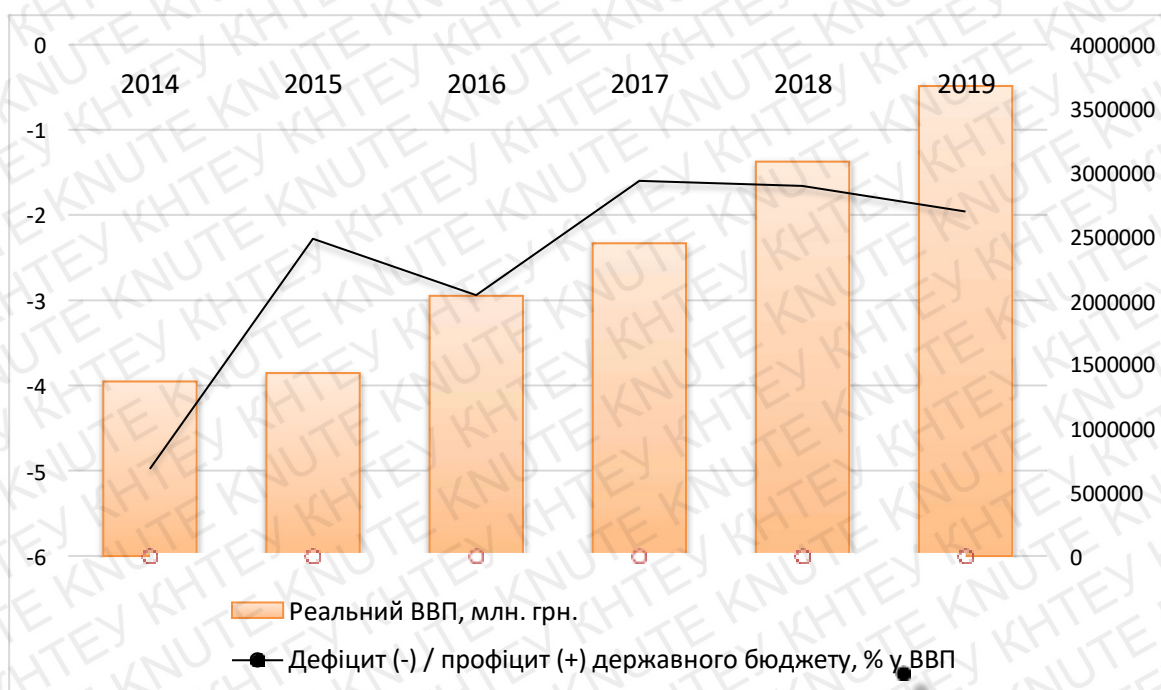

Рис. 2.3. Показники ВВП та дефіциту Державного бюджету України в 2014-2019 рр.

Джерело: розроблено автором за даними [15], [16].

Впродовж останніх років у вітчизняній практиці фінансування дефіциту бюджету уряд здебільшого вдавався до запозичень. Використання позикових ресурсів для покриття дефіциту основного фінансового плану України, призвело до стрімкого нарощення боргових зобов'язань держави і погіршення стану її боргової безпеки. Варто наголосити, що бюджетний дефіцит, що покривається за рахунок внутрішніх і зовнішніх запозичень або продажу державних активів не є загрозою для стабільності та стійкості фінансової системи та виступає інструментом стимулювання економічного зростання за умов, коли фінансові ресурси виручені від приватизації та отримані від кредиторів спрямовуються на фінансування інноваційно-інвестиційних проектів. Саме тому, більшість країн світу у бюджетному законодавстві запровадили обмеження, так зване «золоте правило», відповідно до якого розмір бюджетного дефіциту не може перевищувати обсяг бюджетних інвестицій у відповідному бюджетному періоді. Однак, незважаючи на існування аналогічної норми й у Бюджетному кодексі України, дотримуватися її не завжди вдається, особливо в останні роки. [11, с. 217]

Тож, до найвагоміших причин бюджетної розбалансованості в Україні слід віднести: неефективність системи оподаткування, неупорядкованість і необґрунтованість системи соціальних та економічних пілґ, низьку якість бюджетного планування, нераціональну структуру бюджетних витрат, значний обсяг тіньової економічної діяльності, недосконалість і часту зміну законодавства [13, с. 31].

Отже, дослідження бюджетного дефіциту, дозволяє констатувати, що в Україні в сучасних умовах практика балансування бюджету на бездефіцитній щорічній основі є нереалістичною, що пов'язано з браком фінансових ресурсів. Державний бюджет України не виконувався в повному обсязі протягом останніх років і традиційно приймався з дефіцитом. Ця політика спрямована на збільшення бюджетних видатків порівняно з залученими доходами. За останні роки в Україні спостерігалось стабільне збільшення як доходів, так і видатків державного бюджету. Бюджетний дефіцит в Україні -

це вимушений дефіцит. У державі рівень оподаткування високий і далі підвищувати його практично неможливо. Недостатність доходів державного бюджету головним чином зумовлюється недостатнім обсягом доходів підприємств та громадян. А відтак бюджетний дефіцит походить не з фінансової політики держави у сфері доходів, а з дефіциту фінансових ресурсів у суспільстві, він характеризує фінансову діяльність держави та характеризує відсутність конкретної обгрунтованої політики щодо його покриття. Таким чином, бюджетний дефіцит відіграє ключову роль в механізмі розвитку інфляційних процесів, що руйнують економіку країни, а також провідну роль в системі показників економічної безпеки країни. На даний час важливим завданням бюджетної політики є зменшення рівня дефіциту бюджету та обмеження його негативного впливу на економічне зростання.

РОЗДІЛ ІІІ. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДЕФІЦИТОМ БЮДЖЕТУ

3.1. Досвід управління дефіцитом Державного бюджету в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою

Управління дефіцитом бюджету в умовах економічної нестабільності є важливим інструментом бюджетного регулювання, який, виступаючи чинником прискорення або стримування розвитку, суттєво впливає на збалансованість бюджетної системи та стан соціально-економічного розвитку суспільства [6, с. 225].

Управління дефіцитом бюджету - це цілеспрямований комплекс заходів оперативного, тактичного та стратегічного характеру щодо формування оптимального розміру дефіциту бюджету, що ґрунтуються на плануванні, контролі та корегуванні розміру дефіциту з метою ефективного використання залучених коштів. Тобто управління розглядаємо як систему взаємопов'язаних елементів, що формують сфери, ланки та методи управління. Ефективне управління дефіцитом бюджету має забезпечити обробку інформації про стан бюджету та прийняття рішення про продуктивне залучення коштів туди, де є потреба у них, для досягнення економічної ефективності та із тих джерел, що є найбільш вигідні для держави. Отже, основна мета управління дефіцитом бюджету - це фінансово безпечний розмір бюджетного дефіциту. Для досягнення поставленої цілі система управління дефіцитом бюджету запропонована у розрізі взаємопов'язаних сфер управління, які породжують ланки управління з відповідними методами реалізації [19, с. 287].

М. Д. Пасічний вважає, що основною метою управління дефіцитом бюджету має стати ефективне використання залучених коштів, подаючи управління дефіцитом бюджету як «..сукупність методів, принципів, прийомів управління дефіцитом, спрямованих на залучення та ефективне використання фінансових ресурсів, за рахунок яких він покривається» [17, с. 139].

Досвід управління бюджетним дефіцитом в Україні є не досить успішним. Саме тому, для ефективного бюджетного регулювання слід залучати успішний зарубіжний досвід, у тому числі, досвід країн з розвинутою та трансформаційною економікою.

У світовій економічній теорії та практиці одним із найважливіших методів управління бюджетним дефіцитом є застосування спеціальних фіскальних правил та інституційних обмежень. Фіскальні правила залежать від потреб бюджетної системи у ресурсах та інституціональних особливостей країн, а також жорстко обмежені на всіх стадіях бюджетного процесу й набувають форм законодавчих норм, процедур бюджетного процесу і межових показників:

1. Правила збалансованого бюджету. Серед правил збалансованого бюджету центральне місце займають «золоте правило» державних фінансів, що передбачає збалансованість поточних бюджетних доходів і видатків, тобто бюджетний дефіцит не може перевищувати сукупний обсяг державних інвестицій (Японія, Німеччина, США), циклічна бюджетна збалансованість (Данія, Нідерланди, Швейцарія) і встановлення граничних розмірів частки бюджетного дефіциту у ВВП (країни ЄС).
2. Правила державних запозичень. Серед правил щодо обмеження і заборони державних запозичень можна виділити такі: заборона внутрішніх державних запозичень (використовується у країнах із недостатньо розвиненими фінансовими ринками), заборона державних запозичень у центрального банку країни (ЄС, Японія, США) і обмеження розміру державних запозичень до торішніх обсягів дефіциту бюджету країни (Бразилія, Єгипет, Марокко).
3. Боргові та резервні правила. Боргові правила припускають установа лімітів на розмір відношення обсягу державного боргу до ВВП країни, а резервні - пов'язані із формуванням спеціальних фондів для запобігання фінансових криз, коли виникає необхідність підтримувати соціальні

виплати на фоні зменшення доходної частини державного бюджету [9, с. 31].

Згідно з інституційними обмеженнями бюджетного регулювання у сфері дефіциту розвинутих країн світу використання бюджетного дефіциту можливе у випадку спрямування запозичених коштів на фінансування інвестиційних проектів, зокрема інфраструктурних та державних цільових програм, отриманий прибуток від яких буде погашати ці кредити. З урахуванням зазначеного, необхідним є переосмислення ролі дефіциту бюджету у процесі регулювання економіки та вдосконалення механізму його застосування. Доцільною є встановлена норма Бюджетного кодексу України, що державні запозичення мають бути використані виключно на розвиток, а не на фінансування поточних потреб [17, с. 143].

У розвинутих країнах здійснюється системне удосконалення бюджетного процесу, у тому числі відбувається подальше впровадження програмних методів складання бюджету, оцінювання результативності бюджетних програм, що сприятиме посиленню ефективності використання бюджетних коштів через встановлення взаємозв'язку між затратами та досягнутими результативними показниками [4, с. 152].

Варто відзначити, що дефіцит бюджету властивий і високорозвиненим країнам. Яскравим прикладом є більшість країн Європейського Союзу. Стабільну тенденцію формування бюджету на бездефіцитній основі практикують лише Данія, Естонія, Ірландія та скандинавські країни [13, с. 32]. Відповідно до ст. 1261 Договору про ЄС усі країни члени мають управляти бюджетним дефіцитом та утримуватися від його надзвичайного зростання. Так, Маастрихтський договір затвердив два критерії: по-перше, державний борг не повинен перевищувати 60 % ВВП, а по-друге, бюджетний дефіцит не повинен бути вищим за 3 % ВВП [2, с. 63]. Для скорочення рівня бюджетного дефіциту країни ЄС застосовують заходи, що збільшують фінансову (податкову) базу бюджету: збільшено ставки ПДВ, запроваджено нові податки чи надбавки до існуючих податків, зокрема на фінансові інституції

(додаткові банківські збори), підвищено ставки майнових податків та податку на доходи фізичних осіб [12, с. 339]. Уряди країн ЄС змушені були обрати режим жорсткої економії та політику максимального скорочення бюджетного дефіциту з метою покращення економічної ситуації і зниження негативного впливу на інші країни Євросоюзу [20, с. 39].

У нормативних документах, які регламентують бюджетний процес США, вироблено кілька механізмів, за допомогою яких намагаються контролювати дефіцити:

1. Боргові обмеження. Федеральний уряд протягом кількох десятиліть установлює граничні показники рівня державного боргу, які мають обмежувати державні запозичення, а отже і рівень дефіциту.
2. Існує поділ видаткових статей бюджету на прямі (обов'язкові) і дискреційні. Прямі витрати гарантовані чинним законодавством (соціальні допомоги, програми медичного обслуговування і т. д.) і не можуть бути урізані. Дискреційні витрати щорічно розглядаються і затверджуються конгресом США в рамках бюджету на майбутній рік. Одночасно встановлюється ліміт таких витрат. Якщо фактичні витрати бюджету починають перевищувати ці ліміти, то запускається механізм секвестування. Секвестр застосовується виключно до тієї групи видатків, яка порушує встановлені нормативні правила.
3. Заощадження від неочікуваного скорочення видатків можуть бути використані виключно для скорочення дефіциту.
4. Запроваджено принцип pay-as-you-go (PAYGO) для обов'язкових видатків і законодавства про бюджетні доходи. Принцип PAYGO означає, що пропозиції щодо скорочення доходів або збільшення видатків можливі лише за відповідного скорочення інших видатків або збільшення доходів.
5. Введено максимальні значення показників дефіциту, які коригуються відповідно до стану економіки (інфляція, рівень процентних ставок тощо).

Також США проводили й інші заходи для подолання розбалансованості федерального бюджету. Вони стосувалися, по-перше, зниження бюджетних видатків, яке відбувалося за рахунок:

1. зменшення витрат на оборону (США скоротили чисельність збройних сил, хоча водночас були вжиті заходи для посилення обороноздатності країни);
2. зменшення фінансування допомоги іншим країнам;
3. скорочення програми федеральної підтримки сільського господарства;
4. ліквідації програм бюджетного фінансування послуг з додаткової освіти;
5. передання тягаря фінансування ряду видатків з федерального бюджету бюджетам нижчого рівня.

По-друге, для оптимізації розміру бюджетного дефіциту було підвищено ставки низки податків, які закріплені за федеральним бюджетом, а також переглянуто податкові пільги. Таким чином, основне завдання запроваджених бюджетних правил - забезпечити більш жорстку дисципліну для вирішення проблем дефіциту [2, с. 62-63].

Пріоритетними заходами бюджетної політики, які реалізуються у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою є підвищення фіскальної ефективності податкової системи, удосконалення системи управління державними фінансами, підвищення дієвості механізму середньострокового бюджетного планування та прогнозування, зниження показників структурного дефіциту бюджету та державного боргу, оптимізація видаткової частини бюджету [4, с. 154]. Приміром, регулювання бюджетного дефіциту в Республіці Білорусь ґрунтується на специфічній податковій та інноваційній політиці. Основні напрями вдосконалення передбачають формування національної інноваційної системи, створення сприятливих умов для розвитку підприємницької ініціативи та збільшення інвестицій в економіку; розвиток державно-приватного партнерства з метою забезпечення стійкості державної фінансової системи, розширення самостійності та відповідальності місцевих органів управління у вирішенні соціально-економічних проблем. Напрямами реалізації бюджетно-податкової політики

визначено зниження податкового навантаження на прибуток та фонд заробітної плати організацій, спрощення порядку обчислення й перехід до квартальних строків сплати основних податків та зборів, розвиток системи електронного податкового декларування, диверсифікація фінансових інструментів запозичень та підвищення ефективності використання державних позик, вдосконалення системи управління боргом в органах місцевого самоуправління [14, с. 6].

Доцільним і необхідним для підвищення ефективності бюджетного регулювання є аналіз еволюції фіскальних правил Франції, направлених на оптимізацію розміру бюджетного дефіциту. Уряд Франції визначив серед основних пріоритетних напрямів вдосконалення бюджетно-податкової політики скорочення обсягу податкових пільг та запровадження мораторію на введення нових, що дозволить посилити фіскальну ефективність податкової системи країни та збільшити обсяг доходів бюджету. Для скорочення дефіциту уряд планує збільшувати податкове навантаження, посилювати боротьбу з шахрайством, ухиленням від сплати податків [14, с. 3].

Пріоритетом бюджетної політики Угорщини на сучасному етапі розвитку є формування та виконання державного бюджету із дефіцитом на рівні 2,5 відсотка ВВП. Також запропоновано план заходів щодо збільшення обсягу доходної частини бюджету, у тому числі підвищення ставок ПДВ та акцизного збору з метою створення первинного бюджетного профіциту. Важливими є заходи бюджетного регулювання на довгострокову перспективу, у тому числі підвищення ефективності бюджетних видатків шляхом реструктуризації державних транспортних підприємств, оптимізації зайнятості в органах державної влади та місцевого самоврядування, підвищенням рівня якості контролю за наданням соціальної допомоги, оптимізація оподаткування у сфері роздрібною торгівлі, телекомунікації та енергетичного сектору. Вбачається важливим створення більш жорстких умов для здійснення муніципальних запозичень з метою утримання показника фінансової стійкості на достатньому рівні економічної безпеки. Слід

наголосити, що вагомий акцент влади Угорщини зосереджений на реформуванні ринку праці, стимулюванні зайнятості та детінізації економіки, що дозволить відповідним чином поліпшити соціально-економічне становище суспільства [14, с. 5].

У Великобританії, слід нагадати, застосовують «золоте правило», згідно з яким протягом економічного циклу уряд здійснює запозичення виключно на інвестиційні цілі, а не для фінансування поточних видатків, а також «правило стійкості інвестицій», відповідно до якого відношення чистої величини державного боргу до ВВП протягом економічного циклу має бути стабільним та обумовленим.

Світова фінансово-економічна криза внесла відповідні корективи до бюджетної політики Німеччини. Бюджетний дефіцит став антициклічним регулятором економіки, направленим на пришвидшення часу виходу країни із економічного спаду. Водночас, із поступовим відновленням економічного зростання Німеччина розробила систему заходів, яка в свою основу заклала обмеження бюджетних видатків шляхом підвищення якісного рівня бюджетного планування із встановленням граничних меж бюджетних видатків на середньострокову перспективу, посилення контролю за цілеспрямованим витрачанням бюджетних коштів. Крім того, пріоритетними заходами є оптимізація податкових пільг, що направлено на зростання обсягу доходів бюджету [14, с. 6].

Таким чином, основними орієнтирами державної фінансової політики країн з розвинутою та трансформаційною економікою на середньострокову перспективу є оптимізація розміру бюджетного дефіциту та державного боргу, підвищення фіскальної ефективності податкової системи, проведення ліберальної монетарної політики, удосконалення системи управління державними фінансами з одночасним стимулюванням економічного зростання. Загалом бюджетне регулювання розвинених країн ґрунтується на зменшенні видаткової частину бюджету, нарощуванні дохідної частину бюджету за рахунок збільшення оподаткування заможних верств та

пом'якшенні податкового навантаження для громадян з низьким рівнем доходу. Слід зауважити, що для скорочення бюджетного дефіциту жодна з країн з розвинутою економікою не планує скорочувати дефіцит шляхом зовнішніх запозичень. Досвід країн з трансформаційною економікою показує, що спрямованість фінансової політики визначає характер соціально-економічних відносин [14, с. 6-7].

Отже, практика доводить, що бюджетним дефіцитом необхідно грамотно керувати. На деяких етапах розвитку, коли країна має проявляти ініціативу і долати негативні та руйнівні для економіки наслідки, бюджетний дефіцит, як переконливо свідчать західні теорія і практика, є доречним й може бути важливим інструментом стимулювальної бюджетної політики. Накопичений світовий досвід управління бюджетним дефіцитом свідчить, що намагання обмежити рівень дефіциту бюджету без урахування стану соціально-економічного розвитку може поглиблювати структурні дисбаланси фінансової системи країни.

3.2. Пріоритетні напрями удосконалення системи управління дефіцитом Державного бюджету України

Управління дефіцитом бюджету у широкому розумінні можна представити як складову бюджетного менеджменту, тобто вид управлінської діяльності, спрямованої на оптимізацію дефіциту, його фінансування та ефективне використання коштів залучених на покриття дефіциту бюджету з метою досягнення державою соціально-економічного розвитку. Ефективність такого управління визначається масштабністю та комплексністю реалізації завдань, цілей і методів. Система управління дефіцитом бюджету ґрунтується на оперативному, тактичному та стратегічному плануванні, що супроводжується попереднім, поточним і наступним контролем. Основна мета - не збалансування бюджету, а досягнення фінансово безпечного розміру дефіциту. В Україні таким вважається дефіцит, що становить не більше 3 % від ВВП [19, с. 287]. Дієвість процесу управління бюджетним дефіцитом

визначена поєднанням і взаємоузгодженням управлінських й організаційних функцій фінансового механізму з бюджетними і податковими інструментами регулювання дефіциту. Так, необхідно враховувати позитивні і негативні заходи застосування кожного з них та виробляти всередині кожного з цих інструментів ефективні заходи по стимулюванню зменшення дефіциту бюджету в Україні [10, с. 191].

Удосконалення механізму управління дефіцитом бюджету повинно здійснюватися з урахуванням досвіду країн з розвинутою та трансформаційною економікою. Центральне місце в механізмі управління дефіцитом займає моніторинг основних показників системи бюджетування. Шляхом для оптимізації механізму управління є удосконалення бюджетного менеджменту на основі проведення моніторингу основних бюджетних показників, в тому числі і коефіцієнта дефіцитності бюджету [14, с. 7]. Також до ключових заходів, покликаних поліпшити процес збалансування державного бюджету, можна віднести такі: вдосконалення структури й механізмів справляння податків і зборів з поступовим наближенням за їх складом й періодичності сплати до податкових систем розвинутих країн; спрощення процедур податкового адміністрування та контролю, зміцнення позицій країни в світових рейтингах; оптимізація бюджетних видатків й підвищення ефективності використання бюджетних коштів; концентрація бюджетних коштів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку країни; підвищення ефективності управління державним боргом; вдосконалення нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу, внесення необхідних змін у закони і нормативно-правові акти, які б забезпечили збалансування держбюджету на всіх стадіях бюджетного процесу; застосування прогресивних технологій бюджетного планування й регулювання; модернізація трансфертної політики та підвищення ефективності трансфертних платежів; відмова від концепції дефіцитного фінансування; протидія відмиванню «брудних» грошей; посилення відповідальності керівників усіх ланок державного управління за нецільове

використання бюджетних коштів; впровадження суворого режиму економії бюджетних коштів, зокрема, скорочення витрат на державне управління, ліквідація необґрунтованих та малоефективних економічних і соціальних пілґ тощо [9, с. 32]. Скорочення обсягів бюджетного дефіциту насамперед пов'язане з удосконаленням системи доходів бюджету та механізму їхньої мобілізації. На загальнодержавному рівні доцільно модернізувати структуру доходів бюджету.

Лише ефективне управління бюджетним дефіцитом є запорукою фінансової безпеки, зростання економіки, інвестиційної привабливості, фінансової стабільності, подолання безробіття, стимулювання ділової активності та пожвавлення загальної економічної кон'юнктури [13, с. 32].

Сучасні трансформаційні процеси в економіці зумовлюють необхідність удосконалення бюджетної політики, у тому числі підвищення стимулюючої функції бюджетної системи за рахунок регульованого обсягу дефіциту бюджету. На сучасному етапі вдосконалення системи управління дефіцитом бюджету важливим є посилення дієвості інструментів впливу на економічне зростання країни. Це потребує цілеспрямованого використання коштів, залучених для покриття дефіциту, та оптимізація їх за джерелами залучення з метою підвищення результативності управління дефіцитом. Основними напрямками вдосконалення бюджетної політики в частині керованого використання дефіциту бюджету на середньострокову перспективу є забезпечення збалансованості бюджету у ході економічного циклу, зменшення частки державного боргу у ВВП, підвищення якості середньострокового бюджетного планування, посилення дієвості інституційних бюджетних механізмів. При розробці та реалізації ефективної системи управління дефіцитом бюджету держава повинна виходити з необхідності встановлення оптимальної структури зовнішніх та внутрішніх запозичень, оцінки впливу потенційних ризиків залучення державних запозичень на подальший стан державного боргу. Водночас слід удосконалити систему моніторингу, спрямовану на визначення

результативності здійснюваної політики щодо залучення та використання державних запозичень [17, с. 139].

Пріоритетним напрямом є удосконалення бюджетно-податкового законодавства. Це приведе до підвищення інвестиційної складової економіки адміністративно-територіальних одиниць та збільшення обсягу податкових надходжень до зведеного бюджету, раціонального реформування податкової системи та використання податкового потенціалу територій для забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Разом з тим, важливо не тільки оптимізувати використання податкового потенціалу територій, а й створювати сприятливі умови для зростання економічної активності суб'єктів господарювання та економіки в цілому, у тому числі за рахунок її детінізації; відновлення довіри між платниками податків та державою. Бюджетно-податкова політика має бути заснована на принципах передбачуваності рівня податкового навантаження і стабільності формування доходів бюджету. Необхідно обґрунтувати кількість податків та зборів, які справляються в Україні, з урахуванням витрат, пов'язаних з їх справлянням. Важливо встановлювати виважені критерії та вимоги щодо надання податкових пільг з метою уникнення необґрунтованих втрат доходів бюджету. Надання податкових пільг необхідно здійснювати в межах пріоритетів державної соціально-економічної політики. Разом з тим, виходячи з досвіду розвинених країн, доцільним є збереження пільг соціальної спрямованості, а також пільг, спрямованих на інновації, енергозбереження та підвищення енергоефективності. Перспективне прогнозування видатків бюджету на якісно новому рівні передбачає удосконалення системи моніторингу результативності діяльності бюджетних установ, підвищення ефективності управління державним замовленням. Скорочення обсягів бюджетного дефіциту насамперед пов'язане з удосконаленням системи доходів бюджету та механізму їхньої мобілізації. На загальнодержавному рівні доцільно модернізувати структуру доходів бюджету [22, с. 80-83].

Отже, незважаючи на те, на якій стадії розвитку перебуває держава, система управління дефіцитом повинна забезпечувати ефективне використання залучених коштів. Таким чином, можливо визначити такі ключові елементи управління бюджетним дефіцитом: бюджетне планування, ефективне залучення та використання коштів, постійний моніторинг на усіх стадіях бюджетного процесу [19, с. 287]. З урахуванням сучасних економічних умов, підвищення ефективності управління бюджетним дефіцитом необхідно здійснювати шляхом оптимізації співвідношення фіскального тиску податкової системи та раціоналізації бюджетних видатків. З метою оптимізації видаткової частини бюджету доцільним є удосконалення процедури державних закупівель, упорядкування та оптимізація кількості соціальних пільг, а також їх поетапна монетаризація, що підвищить прозорість бюджетного процесу, вдосконалення критеріїв ефективності та результативності видатків бюджету. Важливим є запровадження перспективного планування бюджету зі встановленням граничних значень видатків на наступні за плановим два бюджетні періоди відповідно до темпів зростання ВВП, формування довгострокових прогнозів показників бюджетної стійкості, що посилить обґрунтованість рішень щодо розміру дефіциту бюджету та структури джерел його фінансування [17, с. 143].

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

В результаті проведеного дослідження зроблені наступні висновки:

1. Дефіцит бюджету є ефективним інструментом регулювання соціально-економічних процесів. Формування та реалізація бюджетної політики у частині регулювання дефіциту бюджету потребує концептуальних підходів до визначення оптимального розміру, джерел фінансування бюджетного дефіциту та механізму його використання, циклічності економічного розвитку та необхідності фінансування витратів бюджету для виконання державою відповідних функцій.
2. Бюджетний дефіцит впливає на обсяг державного боргу. Нагромаджена сума внутрішніх і зовнішніх запозичень, отриманих для фінансування дефіциту державного бюджету, і утворює державний борг. А з іншого боку, зростання державного боргу потребує додаткових витрат з бюджету на його обслуговування, що загострює проблему бюджетного дефіциту. Навантаження державного боргу може перекладатися на наступні покоління, особливо коли запозичені кошти спрямовуються не на приріст виробничих інвестицій, а на поточне, непродуктивне споживання.
3. Формування системи управління бюджетним дефіцитом повинно здійснюватися з урахуванням досвіду країн з розвинутою та трансформаційною економікою. Підхід розвинутих зарубіжних країн до визначення розміру бюджетного дефіциту є важливим з позиції необхідності оцінки впливу дефіциту бюджету на економічне зростання країни завдяки їх багаторічному прогнозуванню показників дефіциту з урахуванням стану економічного розвитку.
4. Дефіцит бюджету залежить від дохідної та видаткової частини бюджету. Саме тому збільшення дохідної частини при незмінній видатковій, дасть можливість зменшити бюджетний дефіцит. Покращення системи податкового регулювання, полегшення адміністративних процедур та зниження податкового тиску із одночасним покращенням платіжної дисципліни дасть змогу українському бізнесу розвиватися, тим самим

збільшувати доходи бюджету. Важливим стратегічним завданням, що безпосередньо вплине на скорочення дефіциту, є оптимізація і реструктуризація видатків бюджетів з урахуванням міжнародних стандартів. До основних заходів цього напрямку доцільно віднести такі: бюджетні ресурси мають спрямовуватися в перспективні галузі, які визначають науково-технічний прогрес і економічну могутність держави; кошти, спрямовані на розвиток економіки, бажано використовувати в напрямках, що вирішують завдання структурної перебудови економіки, приносять прибуток; удосконалення механізму планування і фінансування видатків; скорочення та оптимізація непродуктивних видатків; ліквідація необґрунтованих економічних і соціальних пільг; коректування трансфертної політики; запровадження жорсткого режиму економії.

5. Оцінити ефективність управління дефіцитом державного бюджету можна через систему показників: відхилення фактичних обсягів дефіциту державного бюджету від планових; номінальне значення обсягу бюджетного дефіциту; питома вага дефіциту бюджету до ВВП у відсотках; структура джерел фінансування бюджетного дефіциту; номінальне значення обсягів державного боргу; питома вага державного боргу до ВВП у відсотках.
6. Протягом аналізованих років в Україні наявний дефіцит державного бюджету. Складається така ситуація: доходи бюджету зростають разом із дефіцитом бюджету, який зростає швидше, ніж доходи. Кредити міжнародних організацій лише збільшують дефіцит за рахунок нарощування зовнішнього державного боргу. Так, вже у 2019 році дефіцит держбюджету становив 78 млрд. грн., або 1,9% ВВП. Відсутність чіткої політики стосовно бюджетного дефіциту і визначення джерел його покриття характеризує стан бюджету, який умовно можна назвати «бюджетною дірою». Тобто в бюджет включається певна сума видатків, що не мають відповідного забезпечення. На сучасному етапі уряд повинен постійно контролювати розмір бюджетного дефіциту, інакше він

здійснюватиме дестабілізуючий вплив на соціально-економічний розвиток країни.

7. Підвищення ефективності управління бюджетним дефіцитом необхідно здійснювати шляхом покращання фіскальної ефективності податкової системи, спрямованої на збільшення доходної частини бюджету.

Отже, для підтримки бюджетного дефіциту на рівні, що відповідає таким макроекономічним цілям, як контроль за інфляцією, підвищення інвестиційної активності всіх фінансових ресурсів, зростання загального економічного потенціалу суспільства, що в свою чергу забезпечує приріст доходної бази бюджету потрібна ефективна бюджетна політика, яка у свою чергу залежить від ефективної податкової політики та якісної політики бюджетних видатків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адонін С. В., Ізюмська В. А. Особливості дефіциту державного бюджету України на сучасному етапі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2016. № 19. С. 108-111.
2. Бюджетна система: [навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл.] / за заг. ред. Т. А. Говорушко. *Львів: «Магнолія 2006»*, 2014. 291 с.
3. Бюджетний кодекс України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
4. Гатаулліна Е. І. Державна фінансова політика у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. *Економічний вісник університету. Збірник наукових праць вчених і аспірантів*. 2015. № 27 (1). С. 149-155.
5. Грицюк І. В. Бюджетно-податкові інструменти регулювання дефіциту бюджету. *Видавничо-поліграфічний центр ТНЕУ «Економічна думка»*. 2014. Том 18. № 2. С. 146-152.
6. Гусаревич Н. В. Управління дефіцитом бюджету як інструмент фінансової політики. *Бізнесінформ*. 2017. № 2. С. 225-230.
7. Довгань Л. П., Пімонова І. О. Теорія і практика фінансування дефіциту державного бюджету України. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2012. № 1. С. 118-125.
8. Жадько К. С., Гончарова Є. В. Фінансово-економічна сутність дефіциту державного бюджету та його вплив на соціально-економічне життя країни. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2015. № 11. С. 208-211.
9. Каліновський Р. О. Вплив бюджетного дефіциту на реалізацію стабілізаційної політики держави. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. 2018. № 1 (196) С. 27-33.

10. Карлін М. І. Управління дефіцитом бюджету України: проблеми та перспективи. *Економічний форум*. 2017. № 1. С. 188-196.
11. Коляда Т. А. Джерела фінансування дефіциту бюджету: тенденції у застосуванні та виклики для стабільності державних фінансів України. *Бізнесінформ*. 2016. № 2. С. 215-222.
12. Кучер Г. В. Бюджетний дефіцит у системі фінансово-кредитного розвитку економіки. *Бізнесінформ*. 2017. № 11. С. 335-340.
13. Матвійчук Н. М., Бурлачук Н. Ю., Маршук Л. М. Особливості бюджетного дефіциту України в сучасних умовах. *«Молодий вчений»*. Серія: *Економічні науки*. 2015. № 5 (20). Частина 2. С. 31-34.
14. Мостицька Н. А. Фінансова політика країн з розвинутою та трансформаційною економікою. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2019. № 12. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/12_2019/160.pdf
15. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.treasury.gov.ua/ua>
16. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>
17. Пасічний М. Д. Бюджетний дефіцит у системі фінансової політики. *Вісник ДДФА. Економічні науки*. 2014. № 1. С. 137-144.
18. Сігаш Т. Д. Управління бюджетним дефіцитом. *Економіка та держава*. 2015. № 2. С. 43-46.
19. Тарасюк М. В., Тимошенко Н. М. Система управління дефіцитом бюджету. *Бізнесінформ*. 2018. № 3. С. 285-289.
20. Футерко О. І. Бюджетний дефіцит і державний борг: динаміка та основні проблеми управління. *Економічний часопис - XXI*. 2011. № 9-10. С. 37-40.
21. Чугунов І. Я. Довгострокова бюджетна стратегія у системі економічної циклічності. *Вісник КНТЕУ*. 2014. № 5. С. 64-77.
22. Чугунов І. Я., Макогон В. Д. Бюджетно-податкова політика в умовах інституційних перетворень. *Вісник КНТЕУ*. 2014. № 4. С. 79-91.

23. Чугунов І. Я., Макогон В. Д. Бюджетна політика в умовах економічних перетворень. *Економічний часопис-XXI*. 2016. № 3-4 (2). С. 66-69.
24. Чугунов І. Я., Пасічний М. Д. Фінансова політика України в умовах глобалізації економіки. *Вісник КНТЕУ*. 2016. № 5. С. 5-18.
25. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс; пер. с англ. М.: Гелиос. 2012. 352 с.
26. Пороховский А. А. Долговой феномен американской экономики. *США-Канада: Экономика, политика, культура*. 2013. № 12. С. 3-14.
27. Самуэльсон Пол. Э. Экономика / Пол. Э. Самуэльсон, В. Д. Нордхаус; пер. с англ. М.: Вильямс. 2010. 18-е изд. 1360 с.
28. Стиглиц Дж. Е. Крутое пике: Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса / Дж. Е. Стиглиц; пер. с англ. М.: Эксмо. 2011. 512 с.
29. Business Views Casual business insights. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://businessviews.com.ua/ru/economy/id/infografikavse-chno-neobhodimo-znat-o-gosudarstvennom-dolge-ukrainy-1648/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Динаміка доходів Державного бюджету України, млн. грн.

Рік	Доходи Державного бюджету, млн. грн.	
	План	Факт
2014	377 662,0	357 084,2
2015	532 018,6	534 694,8
2016	631 527,2	616 274,8
2017	796 374,2	793 265,0
2018	946 849,0	928 108,3
2019	1 026 131,8	998 278,9

Динаміка видатків Державного бюджету України, млн. грн.

Рік	Видатки Державного бюджету, млн. грн.	
	План	Факт
2014	461 161,2	430 217,8
2015	599 472,4	576 911,4
2016	708 578,7	684 743,4
2017	870 019,3	839 243,7
2018	1 034 416,5	985 842,0
2019	1 129 520,3	1 072 891,5

Обсяг дефіциту Державного бюджету України, млн. грн.

Рік	Дефіцит Державного бюджету, млн. грн.	
	План	Факт
2014	-83 499,2	-73 133,6
2015	-67 453,8	-42 216,6
2016	-77 051,5	-68 468,6
2017	-73 645,1	-45 978,7
2018	-87 567,5	-57 733,7
2019	-103 388,5	-74 612,6

Динаміка питомої ваги дефіциту Державного бюджету до ВВП,
відсотки

Рік	Питома вага дефіциту Державного бюджету до ВВП, %
2014	4,98
2015	2,28
2016	2,94
2017	1,60
2018	1,66
2019	1,96

Обсяги реального валового внутрішнього продукту, млн. грн.

Рік	Обсяг реального ВВП (у цінах попереднього року), млн. грн.
2014	1 365 123,00
2015	1 430 290,00
2016	2 034 430,00
2017	2 445 587,00
2018	3 083 409,00
2019	3 675 728,00